

ALFRED SCHÜTZ:

TVORBA POJMOV A TEÓRIÍ V SOCIÁLNYCH VEDÁCH*

Názov tejto štúdie zámerne odkazuje na názov konferencie, ktorá sa uskutočnila v decembri 1952 na výročnom stretnutí Americkej filozofickej asociácie. Ernest Nagel a Carl G. Hempel sa na nej podnetne vyjadrili k diskutovaným problémom, a to dôkladným a zrozumiteľným spôsobom, ktorý je pre nich typický. Ich témou bola kontroverzia, ktorá už viac ako pol storočia rozdeľuje nielen logikov a metodológov, ale aj sociálnych vedcov do dvoch myšlienkových prúdov. Podľa jedného z nich platí, že metódy prírodných vied, ktoré viedli k takým veľkolepým výsledkom, sú jedinými vedeckými metódami a že len tieto sa musia aplikovať v ich úplnosti na ľudské fenomény [human affairs]. Keďže ale k tomu nedošlo, vyhlasuje tento prúd, sociálne vedy nevybudovali explanačné teoretické systémy porovnateľné so systémami v prírodných vedách, preto je možné diskutovať o empirickej práci teórie len v niektorých ohraničených oblastiach, napr. v ekonómii.

Druhý myšlienkový prúd sa riadi pocitom, že existuje základný rozdiel v štruktúre sociálneho sveta a prírodného sveta. Tento pocit viedol k druhému extrému, totiž k záveru, že metódy sociálnych vied sú *toto coelo* odlišné od metód prírodných vied. Na podporu tohto stanoviska sa uvádzali rôzne argumenty. Tvrdilo sa, že sociálne vedy, charakterizované individualizujúcou konceptualizáciou, sú idiografické a vyhľadávajú singulárne asertorické propozície, zatiaľ čo prírodné vedy sú nomotetické a sú charakterizované zovšeobecňujúcou konceptualizáciou, pričom vyhľadávajú všeobecné apodiktické propozície. Prírodné vedy sa musia zaoberať veľkosťou konštantných vzťahov, zatiaľ čo v sociálnych vedách ani meranie, ani experiment nie sú uskutočniteľné. Tento druhý prúd vo všeobecnosti nástojí na tom, že prírodoveda sa musí zaoberať materiálmi objektmi a procesmi, no sociálna veda psychologickými a intelektuálnymi procesmi; metóda prvej z nich preto pozostáva z explanácie a metóda druhej z rozumenia [understanding].

Treba priznať, že väčšina z týchto veľmi všeobecných tvrdení je pri bližšom pohľade neudržateľná, a to z viacerých dôvodov. Niektorí zástancovia uvedených argumentov mali chybný pojem metód prírodných vied. Iní zase mali tendenciu identifikovať metodologickú situáciu v jednej partikulárnej sociálnej vede s metódou sociálnych vied vo všeobecnosti. Keďže história sa musí zaoberať jedinečnými a neopakovateľnými udalosťami, tvrdilo sa, že všetky sociálne vedy sú ohraničené na singulárne asertorické propozície. Keďže experimenty sú sotva možné v kultúrnej antropológii, ignoroval sa

*Táto štúdia bola publikovaná pod názvom *Concept and Theory Formation in the Social Sciences* v časopise *Journal of Philosophy* 1954, roč. 51, s. 257 - 273. Ďakujeme pani Evelyn Schützovej-Langovej, dcére Alfreda Schütza, za súhlas s publikovaním tohto prekladu. Dovoľujeme si upozorniť čitateľov, že pôvodný rukopis tejto štúdie, asi o 40% dlhší ako jeho publikovaná verzia, bol uverejnený pod názvom *Positivistic Philosophy and the Actual Approach of Interpretative Social Science: An Ineditum of Alfred Schutz from Spring 1953* v časopise *Husserl Studies* 1997, Vol. 14, s. 123 - 149.

fakt, že sociálni psychológovia môžu, aspoň v určitom rozsahu, úspešne používať laboratórne experimenty. Nakoniec, a to je tu najdôležitejšie, tieto tvrdenia ignorujú fakt, že určitá množina vedeckých procedurálnych pravidiel je rovnako platná pre všetky empirické vedy, či už sa zaoberajú objektmi prírody, alebo ľudskými fenoménmi. V oboch dominujú princípy kontrolovanej inferencie a verifikácie vedcami a tiež teoretické ideály ako jednota, jednoduchosť, univerzálnosť a presnosť.

Tento neuspokojivý stav vyplýva predovšetkým zo skutočnosti, že vývin moderných sociálnych vied sa uskutočnil v dobe, keď sa logika ako veda zaoberala väčšinou logikou prírodných vied. Metódy prírodných vied sa často vyhlasovali v štýle monopolistického imperializmu za jedine vedecké a zvláštne problémy, na ktoré narážali sociálni vedci vo svojej práci, sa nezohľadňovali. Bádania, ktorí sa zaoberali ľudskými fenoménmi, revoltovali proti tomuto dogmatizmu a keďže v tejto vzbure zostali bez pomoci a vedenia, museli si sami vypracovať vlastné chápanie toho, čo považovali za metodológiu sociálnych vied. Uskutočnilo to bez dostatočného filozofického vzdelania a svoje úsilie ukončili vtedy, keď dosiahli rovinu zovšeobecnenia, ktorá zdánlivo zdôvodňovala ich hlboké presvedčenie, že ciele ich bádania nemôžu byť dosiahnuté o-svojením si, bez akejkoľvek modifikácie či implementácie, metód prírodných vied. Nie je preto prekvapujúce, že ich argumenty sú zle zdôvodnené, ich formulácie nedostatočné a že túto kontroverziu zatieňujú mnohé nedorozumenia. Zacielime preto našu pozornosť nie na to, čo *hovorí* sociálni vedci, ale na to, čo *mienia*.

Práce Felixa Kaufmanna¹ a aj nedávno publikované príspevky E. Nagela [7] a C. G. Hempela [1] kritizovali mnohé omyly v argumentoch predkladaných sociálnymi vedcami, a tým pripravili východiská pre iný prístup k problému. Sústredím sa tu na Nagelovu kritiku tvrdenia Maxa Webera a jeho školy, že sociálne vedy sa snažia "rozumieť" sociálnym fenoménom prostredníctvom "zmysluplných" kategórií ľudskej skúsenosti a že preto "kauzálne funkcionálny prístup" prírodných vied nie je aplikovateľný v sociálno-vednom skúmaní. Táto škola, ako to vidí Nagel, tvrdí, že každé sociálne významné ľudské správanie je vyjadrením motivovaných psychických stavov, a v dôsledku toho sa sociálny vedec nemôže uspokojiť s videním sociálnych procesov len ako zrežania "externe súvisiacich" udalostí, a že stanovenie korelácií, či dokonca univerzálnych vzťahov koexistencie, nemôže byť jeho konečným cieľom. Naopak, musí konštruovať "ideálne typy" alebo "modely motivácie", prostredníctvom ktorých sa snažíme "porozumieť" zjavnému sociálnemu správaniu, tým, že mu pripisujeme pohnútky konania [springs of action] aktérovi [actor], ktorý je do neho zapojený. Profesor Nagel, ak správne rozumiem jeho kritiku, tvrdí, že:

1. Podnety konania nie sú prístupné zmyslovému pozorovaniu. Z toho vyplýva (ako sa často aj vyhlasovalo), že sociálny vedec sa musí vo svojej predstave identifikovať s účastníkmi konania a vidieť situáciu, ktorej čelia, ako ju vidia samotní aktéri. Istotne však nemusíme podstúpiť psychickú skúsenosť iných ľudí, aby sme vedeli, že ju majú, alebo aby sme predpovedali ich zjavné správanie.

2. Pripisovanie emócií, postojov a účelov ako vysvetlenie zjavného správania je dvojakou hypotézou: predpokladá, že aktéri [agents], participujúci na nejakom sociálnom fenoméne, sú v určitých psychologických stavoch; a predpokladá tiež určité

¹ Pozri najmä jeho prácu [3].

konkrétne vzťahy koexistencie medzi takýmito stavmi, ako aj medzi takýmito stavmi a zjavným správaním. Ale žiadny psychologický stav, o ktorom si predstavujeme, že je vlastný subjektom, ktoré skúmame, nemusí im v skutočnosti byť vlastný, a aj keby naša imputácia bola správna, žiadne zo zjavných konaní, ktoré vychádzajú z týchto stavov, sa nám nemôžu javiť ako pochopiteľné či zrozumiteľné.

3. "Nerozumieme" povahe a fungovaniu ľudských motívov a ich prejaveniu sa v zjavnom správaní adekvátnejšie ako "externým" kauzálnym vzťahom. Ak pod zmysluplnou explanáciou chápeme len to, že partikulárne konanie je prípadom vzoru správania, ktoré ľudské bytosti prejavujú v rozmanitých okolnostiach, a že od osoby môžeme očakávať - keďže niektoré z relevantných okolností sú realizované v danej situácii -, že prejaví určitú formu tohto vzoru správania, potom neexistuje žiadna ostrá hranica oddeľujúca takéto vysvetlenie od vysvetlenia, ktoré zahŕňa len "externé" poznanie kauzálnych vzťahov. Je možné získať vedenie o konaní ľudí na základe evidencie poskytnutej zjavným správaním, tak, ako je možné objaviť a spoznať atómové zloženie vody na základe evidencie poskytnutej fyzikálnym a chemickým správaním tejto substancie. Odmietnutie výlučne "objektívnej" alebo "behavioristickej" sociálnej vedy zástancami "zmysluplných spojení" ako cieľa sociálnych vied nie je dostatočne zdôvodnené.

Keďže nebudem môcť súhlasiť s Nagelovými a Hempelovými závermi vo viacerých otázkach zásadného charakteru, nech mi je povolené začať stručným zhrnutím bodov, o nič menej dôležitých, v ktorých sa s nimi rád zhodnem. Súhlasím s Profesorom Nagelom v tom, že každé empirické poznanie obsahuje objav prostredníctvom procesov kontrolovanej inferencie a že musí byť vypovedateľné v propozičnej forme a byť schopné verifikácie kýmkoľvek, kto je pripravený vynaložiť úsilie tak urobiť prostredníctvom pozorovania ([7], 56), aj keď si nemyslím, ako profesor Nagel, že toto pozorovanie musí byť zmyslovým pozorovaním v presnom zmysle tohto termínu. Navyše súhlasím s ním v tom, že "teória" znamená vo všetkých empirických vedách explicitné formulovanie ustálených vzťahov medzi premennými z určitej množiny, prostredníctvom ktorých môže byť vysvetlená pomerne veľká trieda empiricky zistiteľných pravidielností ([7], 46). Súhlasím tiež z celého srdca s jeho tvrdením, že skutočnosť, že tieto pravidelnosti majú v sociálnych vedách pomerne úzko ohraničenú univerzálnosť, a skutočnosť, že umožňujú predikcie v pomerne ohraničenom rozsahu, nepredstavuje zásadný rozdiel medzi sociálnymi a prírodnými vedami, keďže mnohé prírodné vedy vykazujú presne tie isté črty ([7], 60 - 64). Ako sa ďalej pokúsím ukázať, zdá sa mi, že profesor Nagel chybne chápe postulát Maxa Webera o subjektívnej interpretácii. Má ale pravdu, keď tvrdí, že metóda, ktorá by požadovala, aby sa vedecký pozorovateľ stožtožnil s pozorovaným sociálnym aktérom, aby pochopil jeho motívy, alebo metóda, ktorá by pri voľbe pozorovaných faktov a ich interpretácii odkazovala na privátny hodnotový systém pozorovateľa, by nikdy nevedla k vedeckej teórii, ale k nekontrolovateľne privátnemu a subjektívnemu obrazu v mysli toho ktorého konkrétneho bádateľa ľudských fenoménov ([7], 55 - 57). Chcel by som len poznamenať, že nepoznám žiadneho významného sociálneho vedca, ktorý by niekedy obhajoval taký pojem subjektivity, aký kritizuje profesor Nagel; celkom istotne to nebolo stanovisko Maxa Webera.

Poznamenávam však tiež, že to, čo zabraňuje Nagelovi a Hempelovi uchopiť problém, ktorý je v strede záujmu sociálnych vedcov, je ich fundamentálna filozofia zmyslového empiricizmu alebo logický pozitivizmus, ktorý identifikuje skúsenosť so zmyslovým pozorovaním a ktorý predpokladá, že jedinou alternatívou ku kontrolovateľnému, a preto aj objektívnemu zmyslovému vnímaniu je subjektívna, a preto aj nekontrolovateľná a neverifikovateľná introspekcia. Táto štúdia istotne nie je miesto, kde by sa mal obnoviť odveký spor o skrytých predpokladoch a zamlčaných metafyzických premisách tejto fundamentálnej filozofie. Na druhej strane na to, aby som vysvetlil svoje stanovisko, by som mal detailne rozobrať niektoré princípy fenomenológie. Namiesto toho chcem obhajovať len niekoľko pomerne jednoduchých tvrdení:

1. Prvoradým cieľom sociálnych vied je získať organizované poznanie sociálnej reality. Pod termínom "sociálna realita" chcem chápať úplnú sumu objektov a udalostí v rámci socio-kultúrneho sveta, ako sú zakúsené [experienced] každodenným [common-sense] myslením ľudí, žijúcich svoj každodenný život medzi svojimi blízkymi [fellow-men], s ktorými sú spojení rozmanitými vzťahmi interakcie. Je to svet kultúrnych objektov a sociálnych inštitúcií, do ktorých sme sa narodili, v rámci ktorých sa musíme zorientovať a s ktorými sa musíme naučiť žiť. Od samotného počiatku my, ako aktéri na sociálnej scéne, zakúšame svet, v ktorom žijeme - a to tak svet prírody, ako aj svet kultúry - nie ako privátny, ale ako intersubjektívny, t. j. ako svet spoločný nám všetkým, či už aktuálne daný, alebo potenciálne prístupný každému; a toto zahŕňa vzájomnú komunikáciu a jazyk.

2. Všetky formy naturalizmu a logický empiricizmus jednoducho považujú túto sociálnu realitu, ktorá je samotným objektom sociálnych vied, za samozrejmu. Intersubjektivita, interakcia, vzájomná komunikácia a jazyk sa jednoducho predpokladajú ako nevyjasnené predpoklady týchto teórií. Predpokladajú, že sociálny vedec už vyriešil tento fundamentálny problém skôr, ako vedecké bádanie začalo. Istotne, ako zdôraznil Dewey s jasnosťou hodnou tohto významného filozofa, každé bádanie začína a končí v rámci socio-kultúrnej matice; istotne si profesor Nagel plne uvedomuje, že veda a jej samokorigujúci proces majú sociálny charakter ([7], 53). Ale postulát, že opis a vysvetlenie ľudského správania treba uskutočniť v termínoch zmyslového vnímania, nedokáže opísať a vysvetliť proces, prostredníctvom ktorého vedec B kontroluje a overuje observačné zistenia vedca A, ako aj závery, ktoré robí. Aby to tak bolo, musí B vedieť, čo A pozoroval, aký je cieľ jeho skúmania, prečo považoval pozorované fakty za hodné skúmania, t. j. za relevantné vzhľadom na daný vedecký problém, atď. Toto vedenie sa zvyčajne nazýva rozumením. Vysvetlenie toho, ako takéto vzájomne rozumenie môže nastať, sa zjavne prenecháva spoločenskému vedcovi. Nech je ale jeho vysvetlenie akékoľvek, jedno je isté, totiž že takéto intersubjektívne rozumenie medzi vedcom B a A sa neuskutočňuje ani pozorovaním zjavného správania sa vedca A vedcom B, ani tým, že sa B identifikuje s A. Ak to preložíme do jazyka, ktorý majú tak radi logickí pozitivisti, znamená to, ako ukázal F. Kaufmann ([7], 126), že tzv. protokolárne výroky o fyzikálnom svete sú úplne iného druhu ako protokolárne výroky o psychicko-fyzikálnom svete.

3. Identifikácia skúsenosti so zmyslovým pozorovaním vo všeobecnosti a skúsenosti zjavného konania zvlášť (a to je to, čo Nagel navrhuje) vylučujú viaceré rozmery sociálnej reality z okruhu akéhokoľvek možného bádania.

a) Dokonca aj ideálne vypracovaný behaviorizmus môže, ako ukázal napr. Georg H. Mead v [6], vysvetliť len správanie pozorovaného, nie však pozorujúceho behavioristu.

b) To isté zjavné správanie (napr. kmeňového sprievodu, ako môže byť zachytené filmovou kamerou) môže mať úplne iný význam pre tých, čo ho vykonávajú. Čo zaujíma sociálneho vedca je len to, či je to vojnový tanec, výmenný obchod, prijatie spriateľného vyslanca alebo niečo iné tohto typu.

c) Navyše pojem ľudského konania v termínoch každodenného myslenia, ako aj v termínoch sociálnych vied zahrnuje niečo, čo možno nazvať "negatívne konanie", t. j. intencionálne zrieknutie sa konania, ktoré, pochopiteľne, uniká zmyslovému vnímaniu.² Nepredať určitý tovar pri danej cene je bezpochyby ekonomickým konaním, ako ho predáť.

d) Navyše, ako ukázal W. I. Thomas,³ sociálna realita obsahuje ako svoje zložky presvedčenia, ktoré sú reálne, keďže sú definované účastníkmi, a ktoré unikajú zmyslovému vnímaniu. Pre obyvateľov mesta Salem v 17. storočí čarodejníctvo nebolo len klamom, ale elementom ich sociálnej reality, a je tak prístupné bádaniu spoločenských vedcov.

e) Nakoniec, a to je najdôležitejší bod, postulát zmyslového vnímania ľudského správania si berie ako model jeden zvláštny a pomerne malý výsek sociálneho sveta, totiž situácie, v ktorých je konajúci jednotlivec daný pozorovateľovi vo vzťahu nazvanom "vzťah zoči voči". Existujú ale mnohé iné rozmery sociálneho sveta, v ktorom nedominujú situácie tohto typu. Ak vložíme list do poštovej schránky, predpokladáme, že anonymný blížny, nazývaný poštar, uskutoční sériu manipulácií, ktoré sú nám neznáme a nami nepozorovateľné, s výsledkom, že adresát, možno aj nám neznámy, dostane správu a bude reagovať spôsobom, ktorý uniká nášmu zmyslovému vnímaniu; a ako výsledok tohto všetkého dostaneme knihu, ktorú sme si objednali. Alebo ak čítam úvodník v novinách hovoriaci, že Francúzsko sa bojí znovuožbrojenia Nemecka, úplne rozumiem, čo toto tvrdenie znamená bez toho, aby som poznal autora úvodníka, a dokonca bez toho, aby som poznal nejakého Francúza či Nemca, tobôž bez pozorovania ich zjavného správania.

V termínoch každodenného myslenia v každodennom živote majú ľudia vedenie o týchto rôznych rozmeroch sociálneho sveta, v ktorom žijú. Istotne toto vedenie je nielen fragmentárne, keďže je zásadne obmedzené na určité výseky z tohto sveta, ale je aj často nekonzistentné samo so sebou a vyjavuje všetky stupne jasnosti a zreteľnosti od úplného nazretia alebo "vedenia o", ako ho nazval James v [2], cez "vedenie prostredníctvom oboznámenia sa" alebo len číre oboznámenie až po slepú vieru vo veci, považované za samozrejmé. V tomto ohľade existujú významné rozdiely medzi jednotlivcami, ako aj medzi jednotlivými sociálnymi skupinami. Napriek všetkým týmto rozdielom každodenné vedenie o každodennom živote je postačujúce na to, aby sme sa

² Pozri [11].

³ Pozri [10].

naučili žiť so svojimi blíznymi, s kultúrnymi objektmi, so sociálnymi inštitúciami, t. j. so sociálnou realitou. Je to tak, keďže svet (prírodný a sociálny) je od samého počiatku intersubjektívnym svetom a keďže, ako ďalej ukážeme, vedenie o ňom je socializované rozmanitými spôsobmi. Okrem toho sociálny svet je od samého počiatku zakúšaný ako zmysluplný. Telo druhého človeka sa zakúša nie ako organizmus, ale ako blížny; jeho zjavné správanie sa zakúša nie ako udalosť v časopriestore vonkajšieho sveta, ale ako konanie blížneho. Normálne "vieme", čo robí druhý, kvôli čomu to robí, prečo to robí v tomto konkrétnom čase a za týchto konkrétnych okolností. To znamená, že zakúšame konanie nášho blížneho vzhľadom na jeho motívy a ciele. Rovnakým spôsobom zakúšame kultúrne objekty vzhľadom na ľudskú činnosť, ktorej sú výsledkom. Napríklad nástroj nezakúšame ako vec vo vonkajšom svete (ktorou je, pochopiteľne, takisto), ale vzhľadom na účel, na ktorý bol navrhnutý viac alebo menej anonymnými blíznymi, a vzhľadom na jeho možné použitia inými.

Skutočnosť, že v každodennom myslení považujeme za samozrejmé naše aktuálne alebo potenciálne poznanie zmyslu ľudských činností a ich výsledkov, je, poznamenávam, presne to, čo sociálni vedci chcú vyjadriť, keď hovoria o rozumení alebo o *Verstehen* ako technike zaobchádzania s ľudskými fenoménmi. *Verstehen* tak nie je primárne metódou používanou sociálnymi vedcami, ale zvláštna forma skúsenosti, v ktorej každodenné myslenie spoznáva sociokultúrny svet. Nemá nič spoločné s introspekciou a je výsledkom procesu učenia alebo akulturácie tým istým spôsobom, ako je každodenná skúsenosť tzv. prírodného sveta. *Verstehen* navyše nie je v žiadnom prípade privátna záležitosť pozorovateľa, ktorá nemôže byť kontrolovaná skúsenosťou druhých pozorovateľov. Je kontrolovateľné aspoň do tej miery, do akej privátne zmyslové vnemy jednotlivca sú kontrolovateľné akýmkoľvek iným jednotlivcom za určitých podmienok. Stačí len, keď si pomyslíme na diskusiu súdnej poroty o tom, či obžalovaný preukázal "vopred zamýšľaný úmysel" alebo "úmysel" zabiť určitú osobu", či bol schopný pochopiť dôsledky svojho činu atď. Máme tu určité "pravidlá procedúry", poskytnuté "svedeckými pravidlami" v právnom zmysle a určitý druh verifikácie zistení, ktoré sú výsledkom procesu *Verstehen* odvolacím súdom, atď. Okrem toho predikcie založené na *Verstehen* sú neustále a s veľkým úspechom uskutočňované v každodennom myslení. Je to viac ako len úplná náhoda, že dobre ofrankovaný a správne adresovaný list, vložený do poštovej schránky v New Yorku, dôjde adresátovi v Chicagu.

Jednako však zástancovia, ako aj kritici procesu *Verstehen* tvrdia, a to z dobrého dôvodu, že *Verstehen* je subjektívne. Na nešťastie ale každý z nich prisudzuje termínu "subjektívny" iný zmysel. Kritici rozumenia ho nazývajú subjektívnym, keďže podľa ich názoru rozumenie motívov konania iného človeka závisí od privátnych, nekontrolovateľných a neverifikovateľných intuícií pozorovateľa alebo odkazuje na jeho privátny hodnotový systém. Sociálni veci, napr. Max Weber, však *Verstehen* nazývajú subjektívnym, keďže jeho cieľom je zistiť, čo aktér "zamýšľa" vo svojej činnosti, v kontraste k zmyslu, ktoré toto konanie má pre partnerovho aktéra alebo pre neutrálneho pozorovateľa. Tu má svoj pôvod známy postulát Maxa Webera o subjektívnej interpretácii, o ktorom si musíme teraz povedať viac. Celá diskusia je negatívne ovplyvnená tým, že sa jasne nerozlišuje medzi *Verstehen* (1) ako skúsenostnou formou

každodenného poznania ľudských fenoménov, (2) ako epistemologickým problémom a (3) ako metódou špecifickou pre sociálne vedy.

Doteraz sme sa zaujímali o *Verstehen* ako o spôsob, ktorým sa každodenné myslenie zorientuje v rámci sociálneho sveta a naučí sa s ním žiť. Čo sa týka epistemologickej otázky: "Ako je takéto rozumenie alebo *Verstehen* možné?", musím odpovedať, narážajúc na výpoveď Kanta, ktorú urobil v inom kontexte, že je to "škandál filozofie", že problém nášho poznania iných myslí, a v súvislosti s tým problém intersubjektivity našej skúsenosti tak prírodného, ako aj sociálneho sveta, nenašiel doteraz uspokojivé riešenie a že až donedávna tento problém unikal pozornosti filozofov. Ale riešenie tohto najzložitejšieho problému filozofickej interpretácie je jednou z prvých vecí považovaných za danú naším každodenným myslením a je prakticky riešený bez akýchkoľvek problémov v každej z našich každodenných činností. A keďže sa ľudské bytosti rodia matkám, a nie sú namiešané v retortách, skúsenosť existencie iných ľudských bytostí a zmyslu ich konaní je istotne prvou a najpôvodnejšou empirickou skúsenosťou, ktorú človek robí.

Na druhej strane tak odlišní filozofi ako James, Bergson, Dewey, Husserl a Whitehead sa zhodnú v tom, že každodenné poznanie každodenného života je nepochybným, ale vždy spochybniteľným pozadím, v rámci ktorého bádanie začína a jedine v rámci ktorého sa môže uskutočniť. Je to tento *Lebenswelt*, ako ho nazýva Husserl, v ktorom podľa jeho názoru majú svoj pôvod všetky vedecké, a dokonca logické pojmy. Podľa Deweyho je to táto sociálna matica, v rámci ktorej sa objavujú neobjasnené situácie a ktoré sa musia transformovať v procese bádania na zdôvodnené tvrdenia. Whitehead zdôraznil, že cieľom vedy je vytvoriť teóriu, ktorá sa zhoduje so skúsenosťou, a to explanáciou myšlienkových objektov, konštruovaných každodenným myslením, prostredníctvom mentálnych konštruktov alebo myšlienkových objektov vedy. Všetci títo myslitelia sa totiž zhodujú v tom, že akékoľvek vedenie o svete, tak v každodennom myslení, ako aj vo vede, zahrnuje mentálne konštrukty, syntézy, zovšeobecnenia, formalizácie a idealizácie, ktoré sú špecifické pre tú ktorú rovinu myšlienkového usporiadania. Napríklad pojem prírody, s ktorým majú do činenia prírodné vedy, je, ako ukázal Husserl, idealizujúcou abstrakciou od *Lebensweltu*, abstrakciou, ktorá zo zásady a, pochopiteľne, úplne oprávnené vylučuje osoby s ich životom a tiež všetky objekty kultúry, ktoré ako také majú svoj pôvod v praktickej ľudskej činnosti. Avšak práve táto rovina *Lebensweltu*, od ktorej musia abstrahovať prírodné vedy, je sociálnou realitou, ktorú musia skúmať sociálne vedy.

Tento náhľad vrhá svetlo na určité metodologické problémy, ktoré sú špecifické pre sociálne vedy. Ukazuje sa, že predpoklad, že striktné osvojenie si princípov tvorby pojmov teórií dominujúcich v prírodných vedách povedie k spoľahlivému poznaniu sociálnej reality, je nekonzistentný sám so sebou. Ak je možné vybudovať teóriu na takýchto princípoch, povedzme vo forme ideálne vycibreného behaviorizmu - a istotne je možné si niečo také predstaviť -, potom nám takáto teória nepovie nič o sociálnej realite, ako je zakúšaná ľuďmi v každodennom živote. Ako sám profesor Nagel pripúšťa ([7], 63), takáto teória bude vysoko abstraktná a jej pojmy budú veľmi vzdialené od evidentných a dôverne známych čŕt, ktoré nachádzame v akejkolvek spoločnosti. Na strane druhej teória, ktorá má za cieľ vysvetlenie sociálnej reality, musí vypracovať

zvláštne prostriedky, ktoré sú cudzie prírodnej vede, aby sa zhodovala s každodennou skúsenosťou sociálneho sveta. To je naozaj to, čo všetky teórie o ľudských fenoménoch - ekonómia, sociológia, náuky o práve, lingvistika, kultúrna antropológia atď. - robia.

Táto skutočnosť je založená na fakte, že existuje podstatný rozdiel v štruktúre myšlienkových objektov alebo mentálnych konštruktov formovaných sociálnymi vedami a tými, ktoré sú formované prírodnými vedami.⁴ Je na prírodovedcovi, a len na ňom, definovať v zhode s procedurálnymi pravidlami jeho vedy svoje pole pozorovania a určiť v ňom fakty, údaje a udalosti, ktoré sú relevantné pre určitý konkrétny problém alebo vedecký účel. Tieto fakty a udalosti nie sú vopred už vybrané a ani pole pozorovania nie je predinterpretované. Svet prírody, ako je skúmaný prírodovedcami, "neznamená" nič molekulám, atómom a elektrónom v nej. Avšak pole pozorovania sociálneho vedca, totiž sociálna realita, má špecifický zmysel a štruktúru relevancie pre ľudské bytosti žijúce, konajúce a mysliace v nej. Sledom každodenných konštruktov tieto bytosti už vopred vybrali a predinterpretovali tento svet, ktorý zakúšajú ako realitu ich každodenných životov. Sú to tieto im vlastné myšlienkové objekty, ktoré určujú ich správanie tým, že ho motivujú. Myšlienkové objekty, konštruované sociálnymi vedcami, na to, aby zachytili túto sociálnu realitu, musia byť založené na myšlienkových objektoch, konštruovaných každodenným myslením ľudí žijúcich svoj každodenný život v sociálnom svete. Konštrukty sociálneho vedca sú teda takpovediac konštruktmi druhého stupňa, totiž konštruktmi konštruktov vytvorených aktérmi na sociálnej scéne, ktorých správanie sociálny vedec musí pozorovať a vysvetliť v zhode s procedurálnymi pravidlami svojej vlastnej vedy.

Skúmanie všeobecných princípov, podľa ktorých človek organizuje svoju skúsenosť v každodennom živote, predovšetkým skúsenosť sociálneho sveta, je tak prvotnou úlohou metodológie sociálnych vied. Táto štúdia nie je miestom na načrtnutie procedúr fenomenologickej analýzy tzv. prirodzeného postoja, prostredníctvom ktorého sa toto skúmanie uskutočňuje. Stručne spomenieme len niekoľko jej problémov.

Svet, ako ukázal Husserl, je od samého počiatku zakúšaný v predvedeckom myslení každodenného myslenia v moduse typickosti. Jedinečné objekty a udalosti, ktoré sú nám dané v nejakom jedinečnom aspekte, sú jedinečné v rámci horizontu typickej oboznámenosti a pred-oboznámenosti. Existujú hory, stromy, zvieratá, psy - zvlášť írski setri a medzi nimi môj írsky seter menom Rover. Môžem sa pozeráť na Rovera ako na jedinečné individuum, ako na nenahraditeľného priateľa a kamaráta alebo len ako na typický príklad "írskeho setra", "psa", "cicavca", "zvieratá", "organizmu" alebo "objektu vonkajšieho sveta". Vychádzajúc z toho možno ukázať, že to, či robím jedno, alebo druhé, a tiež, to, ktoré črty alebo kvality daného objektu alebo udalosti považujem za individuálne jedinečné a ktoré za typické, závisí od môjho aktuálneho záujmu a od systému relevancií, ktorý je v ňom obsiahnutý, t. j., stručne vyjadrené, od môjho teoretického alebo praktického "aktuálneho problému". Tento "aktuálny problém" má svoj pôvod v okolnostiach, v ktorých sa ocitám v akomkoľvek okamihu môjho každodenného života a ktorý navrhujem nazývať mojou biograficky determinovanou situáciou. Typifikácia teda závisí od môjho aktuálneho problému, pre ktorého definíciu a riešenie bol práve tento typ vytvorený. Možno tiež ukázať, že aspoň jeden aspekt z biograficky

⁴ Nasledujúce myšlienky sú podrobnejšie vysvetlené v mojej štúdii [9].

a situačne determinovaných systémov záujmov a relevancií je subjektívne zakúšaný v myslení každodenného života ako systémy motívov konania, systémy volieb, ktoré treba uskutočniť, systémy projektov, ktoré sa majú uskutočniť, a systémy cieľov, ktoré sa majú dosiahnuť. Je to podľa môjho názoru práve toto nazretie aktéra do závislosti motívov a cieľov jeho konania od jeho biograficky určenej situácie, ktoré majú na zreteľ sociálni vedci, keď hovoria o subjektívnom význame, ktorý aktér "udeľuje" svojmu konaniu alebo ktorý "spája so" svojím konaním. Z toho vyplýva, striktné povedané, že len aktér a len on vie, čo robí, kvôli čomu a prečo to robí, ako aj to, kedy a kde sa jeho konanie začína a končí.

Ale svet každodenného života je od počiatku tiež socio-kultúrnym svetom, v ktorom sa rozmanitými spôsobmi vzťahujem na blízky, ktorých poznám v rôznych stupňoch dôvernosti a anonymity. V určitom rozsahu, postačujúcom pre mnohé praktické účely, rozumiem ich správaniu, ak rozumiem ich motívom, cieľom, voľbám a plánom, majúcim svoj pôvod v *ich* biograficky determinovaných okolnostiach. Ale len vo zvláštnych situáciách, a aj tu len úlomkovo, môžem zakúsiť motívy druhých, ich ciele atď., stručne povedané, subjektívne zmysly, ktoré udeľujú svojim konaniam v ich jedinečnosti. Môžem ich však zakúsiť v ich typickosti. Aby som to mohol urobiť, konštruujem typické vzory motívov a cieľov aktérov, dokonca ich postojov a osobností, vzhľadom na ktoré je ich aktuálne správanie len prípadom alebo príkladom. Tieto typizované vzory správania iných sa potom stávajú motívmi mojich konaní a to vedie k fenoménu samo-typizácie, ktorý veľmi dobre poznajú sociálni vedci pod rôznymi názvami.

Tu, podľa môjho názoru, v každodennom myslení každodenného života je pôvod tzv. konštruktívnych alebo ideálnych typov, pojmu, ktorý ako nástroj sociálnych vied bol analyzovaný profesorom Hempelom takým zrozumiteľným spôsobom. Ale formovanie týchto typov, aspoň na úrovni každodenného myslenia, nezahrňuje ani intuíciu, ani teóriu, ak chápeme tieto termíny v zmysle, v akom ich uvádza Hempel ([1], 76, 81). Ako ďalej ešte uvidíme, existujú tiež iné druhy ideálnych alebo konštruktívnych typov; tie, ktoré sú formované sociálnymi vedcami, ktoré majú odlišnú štruktúru a skutočne zahrnujú teóriu. Hempel ale nerozlišil tieto dva druhy.

Ďalej musíme vziať do úvahy, že každodenné poznanie každodenného života je od samého počiatku socializované v mnohých ohľadoch.

Po prvé, je štruktúrne socializované, keďže je založené na fundamentálnej idealizácii, že ak by som si vymenil miesto s mojím blízkym, zakúsil by som ten istý výsek sveta v podstate z tej istej perspektívy ako on, pričom naše zvláštne biografické okolnosti by sa stali pre všetky aktuálne praktické účely irelevantné. Navrhujem nazvať túto idealizáciu reciprocitou perspektív.

Po druhé, je geneticky socializované, keďže väčšia časť nášho vedenia, čo sa týka jeho obsahu a zvláštnych foriem typifikácie, ktorou je organizované, je sociálne odvodená, a to v sociálne uznaných termínoch.

Po tretie, je socializované v zmysle sociálnej distribúcie vedenia tak, že každé individuum pozná len určitý výsek sveta a spoločné poznanie toho istého výseku sa mení od jednotlivca k jednotlivcovi, čo sa týka stupňa zreteľnosti, oboznámenosti alebo len presvedčenia.

Tieto princípy socializácie každodenného poznania, a zvlášť sociálna distribúcia vedenia, vysvetľujú aspoň čiastočne, čo má sociálny vedec na mysli, keď hovorí o funkcionálno-štruktúrnom prístupe k skúmaniu ľudských fenoménov. Pojem funkcionalizmu - aspoň v moderných sociálnych vedách - nie je, ako tvrdí Nagel, odvodený z biologického pojmu fungovania organizmu. Odkazuje v skutočnosti na sociálne distribuované konštrukty vzorov typických motívov, cieľov, postojov, osobností, o ktorých sa predpokladá, že sú invariantné, a potom sa interpretujú ako funkcia alebo štruktúra samotného sociálneho systému. Čím viac sú tieto vzájomne prepojené vzory správania štandardizované a inštitucionalizované, t. j. čím viac je ich typickosť sociálne potvrdená zákonom, skupinovými spôsobmi správania a myslenia, mravmi a zvykmi, tým väčšia je ich užitočnosť v každodennom rozume a vo vedeckom myslení ako schémy interpretácie ľudského správania.

Týmto sú, i keď veľmi približne, načrtnuté niektoré hlavné charakteristiky konštruktov vystupujúcich v každodennej skúsenosti intersubjektívneho sveta v každodennom živote, ktorá sa nazýva *Verstehen*. Ako sme už vysvetlili predtým, sú konštrukty prvej úrovne, na ktorých sa musia sociálnymi vedami vybudovať konštrukty druhej úrovni. Vzniká tu však veľký problém. Na jednej strane sme ukázali, že konštrukty na prvej úrovni, každodenné konštrukty, odkazujú na subjektívne elementy, totiž na *Verstehen* aktérovho konania z jeho, t. j. aktérovho pohľadu. V dôsledku toho potom, ak sociálne vedy majú za cieľ skutočne vysvetlenie sociálnej reality, vedecké konštrukty druhej úrovne takisto musia obsahovať odkazy na subjektívny zmysel, ktorý činnosť má pre aktéra. To je to, čo podľa môjho názoru Max Weber chápal pod svojím postulátom subjektívnej interpretácie, ktorý sa skutočne doteraz pozoroval pri tvorbe teórií vo všetkých sociálnych vedách. Postulát subjektívnej interpretácie sa musí chápať v tom zmysle, že všetky vedecké explanácie sociálneho sveta *môžu*, a pre určité účely *musia*, odkazovať na subjektívny zmysel činností ľudských bytostí, v ktorých má sociálna realita svoj pôvod.

Na strane druhej som súhlasil s tvrdením profesora Nagela, že sociálne vedy, tak ako všetky empirické vedy, musia byť objektívne v tom zmysle, že ich propozície sú vystavené kontrolovanej verifikácii a nesmú odkazovať na prívátnu, nekontrolovateľnú skúsenosť.

Ako môžeme zmieriť tieto zdanlivo protirečivé princípy? Skutočne najvýznamnejšia otázka, ktorú musí metodológia sociálnych vied zodpovedať, znie nasledovne: Ako je možné tvoriť objektívne pojmy a objektívne verifikovateľné teórie o subjektívnych štruktúrach zmyslu? Zásadný náhľad, že pojmy tvorené sociálnymi vedcami sú konštrukty konštruktov, tvorených každodenným myslením aktérov na sociálnej scéne, nám dáva odpoveď. Vedecké konštrukty tvorené na druhej úrovni v zhode s procedurálnymi pravidlami, záväznými pre všetky empirické vedy, sú objektívne ideálne typické konštrukty a ako také sú iného druhu ako tie, ktoré sú vypracované na prvej úrovni každodenného myslenia a ktoré majú nahradiť. Predstavujú teoretické systémy, stelesňujúce testovateľné všeobecné hypotézy v zmysle definície profesora Hempela ([1], 77). Túto procedúru používali sociálni vedci už dlho predtým, ako Max Weber vytvoril tento pojem a ako bol rozvinutý jeho školou.

Skôr, ako opíšeme niektoré charakteristiky týchto vedeckých konštruktov, stručne uvažujme o špecifickom prístupe teoretického sociálneho vedca k sociálnemu svetu v protiklade k prístupu aktéra na sociálnej scéne. Teoretický vedec - ako vedec, a nie ako ľudská bytosť (ktorou je takisto) - nie je zapojený do pozorovanej situácie, ktorá má pre neho nie praktický, ale len poznávací záujem. Systém relevancií, riadiaci každodennú interpretáciu v každodennom živote, má svoj pôvod v biografickej situácii pozorovateľa. Svojím rozhodnutím stať sa vedcom sociálny vedec nahradil svoju osobnú biografickú situáciu tým, čo Felix Kaufmann nazval vedeckou situáciou ([3], 52, 251). Problémy, ktorými sa musí zaoberať, môžu byť pomerne neproblematické pre ľudí vo svete a naopak. Akýkoľvek vedecký problém je určený aktuálnym stavom príslušnej vedy a jeho riešenie sa musí dosiahnuť v zhode s procedurálnymi pravidlami riadiacimi túto vedu, ktoré okrem iného zabezpečujú aj kontrolu a verifikáciu ponúkaného riešenia. Ak je už raz ustanovený vedecký problém, určuje tiež to, čo je relevantné pre vedca, a tým aj pojmový rámec, ktorý bude používať. Toto a nič iné, zdá sa mi, je to, čo má na mysli Max Weber, keď postuluje objektivitu sociálnych vied, totiž ich odpojenie od hodnotových vzorov, ktoré riadia alebo môžu riadiť správanie aktérov na sociálnej scéne.

Ako postupuje sociálny vedec? Pozoruje určité fakty a udalosti v rámci sociálnej reality, ktoré odkazujú na ľudskú činnosť, a z toho, čo pozoruje, konštruuje typické vzory správania alebo priebehu konania. Potom koordinuje s týmito vzormi modely ideálneho aktéra alebo ideálnych aktérov, ktorých si predstavuje ako obdarených vedcomím. Je to však vedomie ohraničené tak, aby neobsahovalo nič iné než elementy relevantné pre uskutočnenie vzorov priebehu konania, ktoré bolo pozorované. Pripisuje teda tomuto fiktívnemu vedomiu množinu typických pojmov, účelov, cieľov, o ktorých predpokladá, že sú invariantné vo fiktívnom vedomí modelu imaginárneho aktéra. O tomto homunculovi alebo figúre sa predpokladá, že sa prostredníctvom interakčných vzorov vzťahuje na iných homunculoch alebo figúry, konštruované rovnakým spôsobom. Medzi homunculi, ktorými sociálny vedec osídľuje svoj model sociálneho sveta každodenného života, množina motívov, cieľov, rolí - vo všeobecnosti systémov relevancií - je rozdelená takým spôsobom, ako si to vyžadujú riešené vedecké problémy. Ale, a to je tu hlavný bod, tieto konštrukty v žiadnom prípade nie sú ľubovoľné. Sú podriadené postulátu logickej konzistencie a postulátu adekvátnosti. Tento druhý postulát znamená, že každý termín v takomto vedeckom modeli ľudského konania musí byť konštruovaný takým spôsobom, že ľudský čin [act] uskutočnený v rámci reálneho sveta individuálnym aktérom, ako je vyjadrený typickým konštruktom, by bol pochopiteľný samotnému aktérovi, ako aj jeho blízkym v termínoch každodennej interpretácie každodenného života. Súlad s postulátom logickej konzistentnosti zaručuje objektivnú platnosť myšlienkových objektov konštruovaných sociálnym vedcom; súlad s postulátom adekvátnosti zaručuje ich kompatibilitu s konštruktmi každodenného života.

Ako ďalší krok môžeme meniť podmienky, za ktorých takýto model funguje, t. j., môžeme si predstaviť situáciu, ktorej čelia homunculovia, ako zmenenú; nezmenená však zostáva množina motívov a predpokladaných relevancií, o ktorých predpokladáme, že sú jediným obsahom ich vedomia. Môžem napríklad konštruovať model výrobcu, konajúceho za podmienok neregulovanej konkurencie, a iný model výrobcu konajúceho za

podmienok kartelových reštrikcií, a potom porovnať výrobu toho istého tovaru tou istou spoločnosťou v týchto dvoch modeloch.⁵ Týmto spôsobom možno predpovedať, ako sa takáto figúra alebo systém figúr môže správať za určitých podmienok, a objaviť určité "ustálené vzťahy v množine premenných, prostredníctvom ktorých [...] môžu byť vysvetlené empiricky zistiteľné pravidelnosti". To je však definícia teórie profesora Nagela ([3], 46).⁶ Je zjavné, že každý krok, daný v konštruovaní a použití vedeckého modelu, môže byť verifikovaný empirickým pozorovaním za predpokladu, že neohraničíme tento termín na zmyslové vnemy objektov a udalostí vo vonkajšom svete, ale zahrnieme do nich skúsenostnú formu, prostredníctvom ktorej každodenné myslenie v každodennom živote rozumie ľudskému konaniu a jeho výsledkom prostredníctvom motívov a cieľov ležiacich v jeho základoch.

Nech sú mi dovolené dve záverečné poznámky. Po prvé, kľúčový pojem základnej filozofickej pozície naturalizmu je tzv. princíp kontinuity, i keď sa diskutuje, či tento princíp znamená kontinuitu existencie alebo analýzy, alebo intelektuálne kritérium kontroly použitých metód.⁷ Zdá sa mi, že tento princíp kontinuity je splnený v každej z týchto interpretácií mnou charakterizovanou sociálnou vedou, ktorá dokonca ustanovuje kontinuitu medzi praxou každodenného života a konceptualizáciou sociálnymi vedami.

Po druhé, niekoľko slov o metodologickej jednote empirických vied. Zdá sa mi, že sociálny vedec môže súhlasiť s tvrdením, že hlavné rozdiely medzi prírodnými a sociálnymi vedami netreba hľadať v odlišných logikách, riadiacich každú vetvu poznania. To však neznamená uznať, že sociálne vedy sa musia zriecť špecifických prostriedkov, ktoré používajú na skúmanie sociálnej reality, v mene ideálnej jednoty metód, ktorá je založená na úplne nezdôvodnenom predpoklade, že len metódy používané prírodnými vedami, a zvlášť fyzikou, sú vedeckými metódami. Pokiaľ viem, predstavitelia hnutia "jednoty vedy" vôbec doteraz neuskutočnili pokus zodpovedať alebo čo len sa opýtať, či metodologické problémy prírodných vied v ich súčasnom stave nie sú len špeciálnym prípadom všeobecnejšieho, stále ešte neprebádaného problému, ako je vôbec možné vedecké poznanie a aké sú jeho logické a metodologické predpoklady. Je mojím osobným presvedčením, že fenomenologická filozofia vytvorila základ pre takéto skúmanie. Jej výsledky môžu dokonca ukázať, že zvláštne metodologické prostriedky, vypracované sociálnymi vedami na uchopenie sociálnej reality, sú lepšie usposobené ako prostriedky prírodných vied na to, aby viedli k odhaleniu všeobecných princípov, riadiacich každé ľudské poznanie.

LITERATÚRA

- [1] HEMPEL, C. G.: "Problems of Concept and Theory Formation in the Social Sciences." In: *Science, Language and Human Rights*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press 1952, s. 65 - 86.
- [2] JAMES, W.: *Principles of Psychology*. Vol. I. New York, Dover 1950.

⁵ O tom pozri [5].

⁶ Pozri aj ([3], 260).

⁷ O tom pozri [4], odpoveď E. Nagela pozri v [8].

- [3] KAUFMANN, F.: *Methodology of the Social Sciences*. New York, Oxford University Press, 1941.
- [4] LAVINE, T. Z.: "Note to Naturalists on the Human Spirit." In: *Journal of Philosophy* 50, 1953, s. 145 - 154.
- [5] MACHLUP, F.: *The Economics of Seller's Competition*. Baltimore, The Johns Hopkins Press 1952.
- [6] MEAD, G. H.: *Mind, Self and Society*. Chicago, University of Chicago Press 1937.
- [7] NAGEL, E.: "Problems of Concept and Theory Formation in the Social Sciences." In: *Science, Language and Human Rights*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press 1952, s. 43 - 64.
- [8] NAGEL, E.: "On the Method of Verstehen as the Sole Method of Philosophy." In: *Journal of Philosophy* 50, 1953, s. 154 - 157.
- [9] SCHÜTZ, A.: "Common-Sense and Scientific Interpretation of Human Action." In: *Philosophy and Phenomenological Research* 14, 1953, s. 1 - 37.
- [10] THOMAS, W. J.: *Social Behavior and Personality*. New York, Social Science Research Council 1951.
- [11] WEBER, M.: *The Theory of Social and Economic Organization*. New York, The Free Press 1947.

Z anglického originálu preložil Igor Hanzel.